

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

KREITI YA 12

SEPEDI LELEME LA GAE (HL)

LEPHEPHE LA PELE (P1)

FEBREWARE/MATŠHE 2011

MEPUTSO: 70

NAKO: 2 diiri

Palomoka ya matlakala a dipotšišo ke 9.

DITAELO LE TSHEDIMOŠO

1. Lephephe le, le arotšwe ka dikarolo tše THARO, e lego A, B le C.

KAROLO YA A:	Tekatlhaologanyo	(30)
KAROLO YA B:	Kakaretšo	(10)
KAROLO YA C:	Thutapolelo le Tšhomišopolelo	(30)
2. Badišiša ditaelo ka tlhokomelo.
3. Araba dipotšišo KA MOKA.
4. Thoma karolo ye NNGWE le ye NNGWE letlakaleng le LEFSA.
5. Thalela fao karolo e felelago gona.
6. Dikarabo di nomorwe go swana le dipotšišo.
7. Tshela mothalo mafelelong a karolo ye nngwe le ye nngwe.
8. Ngwala ka bothakga le ka mongwalo wa go balega.
9. Hlokomela mopeleto le tlhamo ya mafoko.

KAROLO YA A: TEKATLHAOLOGANYO**POTŠIŠO 1**

1.1 Badišiša temana ye gore o kgone go araba dipotšišo tša go e latela.

MATŠATŠI A LESOMETSHELA A NTLWA KGAHLANONG LE TLAIŠO YA BASADI LE BANA	
1. Ngwaga wo mongwe le wo mongwe ge o eya swiswing go kgethwa matšatši a lesometshela ao go thwego ke matšatši a go lwantšha go tlaišwa ga basadi le bana. Go tlaišwa go ka amana le go itia, go kata, thogako le go ba tlaiša ka mekgwa ye mengwe ya go fapafapana.	
2. Maikemišetšomagolo a matšatši ao ke go leka go fokotša tlaišo ya basadi le bana, kudu ka malapeng, ka ge taba ye e le tlhobaboroko ka mo nageng ya Afrika-Borwa. Matšatšing ao a lesometshela, batho ba tla sedimošwa ka fao batlaišwa ba swanetšego go tšweletša go tlaišwa ga bona phatlalatša. Ba tla lemošwa gape gore ba se ke ba dumela go tlaišwa ke batho ba bangwe. Tshedimošo e tšwelela ka ditsela tša go fapafapana bjalo ka dikopano, dithelabišene, diyalemoya, dikuranta le batho bao ba bonago ditiragalo tša ditlaišo ka mahlo bjalo ka baagišane le bafetikatsela.	5 10
3. Ka yona nako yeo, batho ba thoma go fahlologa ka gona le maikutlo a ba thoma go golela godimo. Ge e le batho ba go rata go bapala serebelane hwile la pitšana ka gobane ba tla romelwa ntloleswiswi ka ponyo ya leihlo. Kahlolo ya gona le yona e ba ye boima ka gobane go tšewa gore ba nyatša taba yeo e lego gore ke ya setšhaba ka moka. Bomaratahelele bona ba tšama ba tsena ka malapeng ba botšiša gore a na bana le basadi ga ba tlaišwe, maikemišetšo e le gore banna ba malapa ao ba romelwe golegong. Ge e le basadi le bana bao ba sego ba tswalega ba diriša sebaka se bohlaswa ka ge ba tla tšama ba roga le go rumula batho gore ba kgone go ba swariša. O tsebe gore ba go roga ba tseba gabotse gore o ka se kgotlelele. Ge wa ntshe o mo šupa ka monwana, o napile o tšhabela maphodiseng. Ba tla tla ka morentha wa dikoloi tšeo o ka rego ba tlile go swara sekebekwa se sešoro gomme ba nape ba go phothome gore o sobelele ntlwanaswana.	15 20 25
4. Ka gobane šefa go bolelwa ka tlaišo ya basadi le bana, potšišo ke gore a na banna bona ga ba tlaišwe? Ge e le gore ba a tlaišwa, molao o reng ka bona?	30

1.1.1 Efa mekgwa ye mebedi yeo basadi le bana ba tlaišwago ka yona. (2)

1.1.2 Tsopola lentšu le tee go tšwa temaneng ya bobedi leo le laetšago gore tlaišo ya basadi le bana e tshwenya badudi ba naga ye. (1)

- 1.1.3 Go ya ka kanegelo ye, laetša kgato ka kgato dintlha tšeo batlaišwa ba eletšwago ka tšona nakong ya lesolo la matšatši a lesometshela a twantšho malebana le tlaišo ya basadi le bana. (2)
- 1.1.4 Ka dintlha tše pedi akaretša molaetša wa kanegelo ye. (2)
- 1.1.5 Laetša phapano gare ga mosadi yo a tlaišwago ke monna wa gagwe le yo a hlompšhago ke monna wa gagwe. (2)
- 1.1.6 Ke ka lebaka la eng mongwadi a diriša baagišane, bafetakatsela le bomaratahelele kanegelong ye? (2)
- 1.1.7 Na mongwadi o šupa eng ka tirišo ya dika tše di latelago:
- (a) Go hwa la pitšana.
- (b) Go bapala serelebane (2)
- 1.1.8 Na ke kgopolo goba kakanyo fela gore banna le bona ba a tlaišwa? Fahlela karabo ya gago ka lebaka (2)
- 1.1.9 Na o bona e le magato a mabotse gore mmušo o šireletše basadi le bana fela kgahlanong le tlaišo? Šitlela karabo ya gago ka lebaka. (3)
- 1.1.10 Re alele maikutlo a gago mabapi le banna bao ba hlakišago basadi. (2)

- 1.2 Itswalanye le seswantšho se gore o tle o kgone go araba dipotšišo tše di se latelago.

- 1.2.1 Ge o lebeletše seswantšho se, go na le kgopolo ya gore matšwantle ke wona a dirago bosenyi nageng ye. Fahlela. (2)
- 1.2.2 Bapetša maemo a bosenyi bja nako ya bjale le nakong ya pele ga demokrasi. (2)
- 1.2.3 Ke mabaka afe ao a ka hlohleletšago tiragalo ya mohuta woo? Fahlela. (4)
- 1.2.4 Naa taba ye e amana bjang le bosenyi nageng ya rena? (2)

PALOMOKA YA KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KAKARETŠO**POTŠIŠO 2**

Bala temana ye e latelago ka kwešišo gomme o ngwale kakaretšo ya yona ka dintlha tše e ka bago tše šupa(7). Mantšu a be a 80-90.

DIKOTSI MEBILENG MAIKHUTŠONG A MATSWALO A MORENA

Ka dinako tša maikhutšo a Matswalo a Morena go lobja maphelo dikotsing tša mebileng. Malapa a mantši a a tswalelwa gomme gwa šala boso fela.

Basepelakadinao ba hlokofala ka bontši ka lebaka la go se hlokomele melao ya tsela. Motho o re a bona sefatanaga se etla a tshela mmila. Bangwe ba no tshela ntle le go lebelela ka mahlakoreng ka moka go kgonthiša polokego ya bona. Batho ba bangwe bona ba re go nwa metogo ba bapalela ditseleng. Se sengwe seo se hlolago dikotsi ke batho bao ba sa aparego diaparo tša go taga bošego.

Baotledi ba difatanaga o ka se tsebe gore molato wa bona ke eng ka gobane tšatši ka tšatši go begwa go wa le go thulana ga difatanaga. Tšeo ka moka ke madirwakaboomo le go hloka šedi ga baotledi. Batho ba gona ba nwa madila gomme ba tsena dikoloing. Motho wa gona o tla tšama a tlala tsela a sa otlele gabotse. Ge a kopana le ba go se tagwe ba a mo širogela gomme ge a ka gahlana le ba go swana le yena e ba masetlapelo fela. O tla hwetša ditopo di totometše mola bao ba phologilego e no ba mekgoši le metsetlo. Dikoloi tšona ga re sa bolela ka gobane o tla hwetša di šoporogane, mola tše dingwe di eswa lorelore! Ba madimabe ba swela gona ka fao. Lebelo, go hloka maitemogelo le mangwalo a baotledi le dikotikoti tšeo di hwetšwago tseleng le tšona di hlola dikotsi ditseleng.

Ditlamorago tša dikotsi mebileng ga se tšeo di kgahlišago ka gobane batho ba loba maphelo mola bangwe ba golofala. Ekonomi ya naga le yona e a wa ka gobane mmušo o lefela tšhelete ye ntši ya batho bao ba golofetšego le ba go hlokofala e le phumola megokgo.

Batho ba fedile ka nako ya maikhutšo a Matswalo a Morena, bjale re lebile maikhutšong a Paseka moo e lego gore sephethephethe e tla be e le se sentši. Na le gona re sa ile go loba maphelo ka dikotsi tša tsela?

PALOMOKA YA KAROLO YA B: 10

KAROLO YA C: THUTAPOLELO LE TŠHOMOŠO**POTŠIŠO 3**

Lekola papatšo ye gore o tle o kgone go araba dipotšišo.

NA O HLOKA TŠHELETE?
PANKA YA THUŠO ke monamoleli wa gago

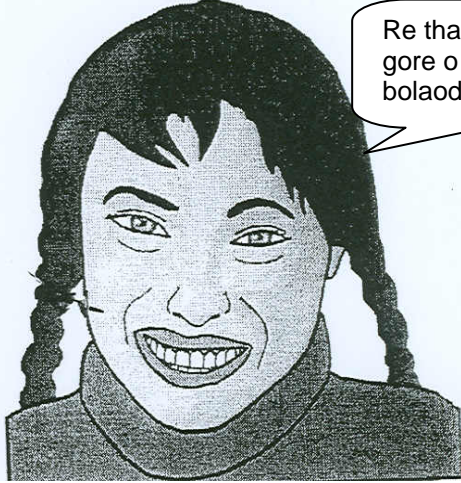

Dipotla di thubugile!
 Tšhelete ya gago e a falala, o fa yo le yola!
 Na o lebetše gore mphemphe e a lapiša ...
PANKA YA THUŠO e tla go lotela tšhelete ya gago!
 E tswala ka lebelo!
R100,00 e tswala **R20,00** ka kgwedi!

- 3.1 Utolla molaetša wo o iphihlilego wa go tšweletšwa ke papatšo ye. (2)
- 3.2 Ke kgopolo efe yeo e tšweletšwago ke tirišo ya ditho tša mmele mo papatšong? (2)
- 3.3 Na mmapatši o jabetša babeeletši ka mokgwa ofe? (1)
- 3.4 Hlaloša khuetšo ye e tlišwago ke tirišo ya sekapolelo sa mothofatšo go babeeletši. (2)

[7]

POTŠIŠO 4

Lekodišiša seswantšho se sa ka tlase gomme o arabe dipotšišo tša go se latela.

 <p>Re thabetše go kwa gore o filwe maemo a bolaodi mošomong.</p> <p>Dikonketšo</p>	 <p>Re a leboga. Digole le tšona di na le bokgoni maemong a bolaodi. Na o kile wa bona ngaka ya segole e alafa balwetši kua sepetlele? Ge mmušo o ka ela digole šedi mohlomongwe setšhaba se ka re hlompha.</p> <p>Nakedi</p>
---	--

- 4.1 Fetolela polelo ya Dikonketšo go tloga go polelotebanyi go ya go polelotharedi. (2)
- 4.2 Efa mohlala wa lešalašala wo o tšwelelago mo o be o laetše gore o phetha tiro efe. (2)
- 4.3 Ke ka lebaka la eng maina ao a kotofaditšwego a bitšwa mainakgopolo? (2)
- 4.4 Ngwala leina leo e lego leadingwa gomme o le fetolele go Sepedi. (2)
- 4.5 Hlama leitiri ka lediri le, bona, o be o hlame lefoko go laetša kwešišo. (2)
- 4.6 Ntšha lekopanyi leo le tšwelelago polelong ya mafelelo ya Nakedi gomme o laetše mošomo wo le o phethago ge le dirišitšwe ka tsela ye. (2)

[12]

POTŠIŠO 5

5.1 Itswalanye le poledišano ye e latelago gore o tle o kgone araba dipotšišo.

Raisibe:	Ke rata taba ya HIV/Aids le ditokelo tša botho.
Mmamoloko:	Ee, le nna ke thabela ge batho ba go ba le twatši ye ba na le ditokelo.
Raisibe:	Molaotheo wa naga o re batho ka moka ba na le ditokelo. Ge re na le tumelo go tša setšo, gona re tla ba le tlhomphe go batho ba mohuta wo.
Mmamoloko:	Go na le batho ba bangwe bao ba nago le kgethollo. Ke kwele Lesetša a re: ' <i>Le se ke la ba batamela, ba na le makgoma</i> '.
Raisibe:	A re tlogele tšeo Hunadi, re be le lerato go batho ka moka.

- 5.1.1 Efa mohuta wa leba leo le nyeumago poledišong ye o be o laetše gore le šupa eng ge le dirišitšwe ka tsela yeo. (2)
- 5.1.2 Ke tiro efe yeo e phethagatšago dinyakwa tša ditumelo tša setšo? (1)
- 5.1.3 Tsopola lefokotaelo la go tšweletša kgethollo. (2)
- 5.1.4 Ntšha mantšu ao e lego diakronimi mo poledišanong o be o a ngwale ka botlalo. (2)

5.2 Badišiša temana ye gore o tle o kgone go araba dipotšišo.

bosenyi le kotlo ke ntepa le lešago. Motho ge abolaya, a tsebe go re le yena o tla bolawa. Ge o nyaka go kwa ditaba tše ka botlalo o botšiše malose kgoši ya dikwefa.

- 5.2.1 Lokiša mantšu a mabedi ao a fošagetšego go hlokometšwe tirišo ya ditlhakakgolo. (2)
- 5.2.2 Phošolla mantšu a mabedi ao a fošagetšego o lebeletše kgomaganyo le karoganyo ya ona. (2)

[11]

PALOMOKA YA KAROLO YA C: 30
PALOMOKA YA TLHAHLOBO: 70